

A szabadság és felelősség néhány vonása az oktatásban Luther Márton írásain keresztül

„Taníts engem, mert te vagy szabadító Istenem” (Biblia, Zoltárok könyve 25. fejezet 5. vers) – mondja imádságában a zsoltáros, mellyel meglepő módon összeköti a szabadság megtapasztalását és a tanulási vágyat. Hogyan kapcsolódnak össze ezek? Mi lehet az alapja, s mik a jellemzői egy ilyen célkitűzésű nevelési programnak? Mit tehet ennek megvalósításáért a szülő, az iskola és az egyház? Hogyan jelenik meg a szabadság és a felelősség az iskolakérdésben? Milyen szabadságélményhez vezethet el a tanulás?

A tanulmány célja, hogy ezeket a kérdéseket vizsgálja meg Luther Márton gondolatai alapján, s olyan szempontokat gyűjtsön, melyek a reformátor működése után fél évezreddel is segíthetnek az oktatási, nevelési és iskolaszervezési dilemmáink útkeresésében. A tanulmány Luther írásából kiindulva fogalmazza meg a szabadság és felelősség néhány vonását az oktatásban. A tanulmány egyik fontos háttere az Evangélikus Hittudományi Egyetem Valláspedagógia Tanszékének s a hozzá kapcsolódó munkacsoportoknak a tevékenysége, melyek választ próbálnak keresni az evangélikus egyház és annak gyülekezetei által fenntartott iskolák ma is éppoly égető kérdéseire, mint amilyenek azok fél évezreddel korábban is voltak.

Kulcsfogalmak: Luther Márton, szabadság, felelősség, oktatás

Luther az oktatásról

Luther Márton 42 éves korában, hirtelen elhatározásból indítatva nősült meg, s a következő kilenc év során hat gyermeke született. A gyermekek körüli kérdések azonban már korábban foglalkoztatták Luthert, s gyermekei születése előtt is éppoly lelkesen és elkötelezetten írt a szülők és ifjak, a nevelés és oktatás, az iskola és felsőbbség kapcsolatáról, mintha már akkor saját gyermekei sorsát tartotta volna szem előtt.

Rögtön a reformáció első éveiben égető kérdéssé vált Luther számára a tanítás kérdése. 1520-ban *A német nemzet keresztyén nemességéhez* című írásában sok más fontos felvetés mellett hosszan ír az iskolák értékeiről. Első, kifejezetten oktatásüggyel foglalkozó írását 1524-ben vetette papírra *Németország összes városainak polgármestereihez és tanácsosaikhoz keresztyén iskolák felállítása és fenntartása végett* címmel, majd a második, még részletesebb művét 1530-ban írta *Prédikáció a gyermekek iskolába járatásáról*

címen.¹ Ezek közvetlen kiváltó oka a reformáció tanításának és kezdeti lendületének egyik félreértelmezése volt, mellyel szemben Luther határozottan lépett fel. A reformátor tételeinek megjelenése után ugyanis a szülők tömegesen vették ki gyermekeiket a kolostori iskolákból, mivel Luther egyetemes papságról szóló tanítását radikálisan értelmezve arra a következtetésre jutottak, hogy a gyermeknek nincs szüksége az iskolai tanulásra (Luther 1530: 209–210). „Igen – mondják –, miért taníttassuk, ha nincs szükség papokra, barátokra és apácákra. Tanulják inkább azt, amiből megélnek.” (Luther 1524: 158) A szülők elbizonytalanodását tovább erősítette a reformátor számos egyházi gyakorlatot és tanítást érintő kritikája, melyből sokan azt a következtetést vonták le, hogy az iskolai tanulás akár még ártalmas is lehet (Luther 1520b).

A reformátornak meg kellett küzdenie a tanulás presztízsvesztésének jelenségével: a tudás mint önmagában vett érték devalválódott, s helyét a mesterségekkel és a kereskedelemmel való foglalatosság töltötte be a szülők értékrendjében (Luther 1530: 221–224). Luther ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a tudás a mindenkori piaci helyzettől független érték, önmagában hasznos, valódi befektetés: „Ti szülők, nem hagyhattok jobb és értékállóbb kincset gyermekeitekre, mint azt, hogy tanulni külditek őket a jó tudományok elsajátítása végett. Ház és udvar porig éghet és odaveszhet, de a tudomány elfér a fejben, és megmarad.” (Luther 2014: 673)

Miközben határozott hangon lép fel a félreértelmezések és téves következtetések ellen, kifejti a tanításról és nevelésről, a szülők és a felsőbbség szerepéről vallott gondolatait. Az alábbiakban ezek közül vizsgálunk meg néhányat, melyek a mai felekezeti – s talán felekezeti – oktatásunk számára annak ellenére is hordozhatnak építő üzeneteket, ha szem előtt tartjuk a két kor közötti jelentős társadalmi, kulturális, egyházi és pedagógiai különbségeket.²

¹ Luther foglalkozott még a tanítás, oktatás, nevelés kérdéseivel más írásaiban is – mint például a Kis Kátéban és a Nagy Kátéban (1529) –, ám ezek fókuszja nem az iskolák és az oktatás helyének, céljának, körülményeinek meghatározása volt, hanem sokkal inkább tankönyvként szolgáltak: a Kis Káté családok és iskolák számára, a Nagy Káté pedig lelkészeknek és tanítóknak készült.

² Bár hatalmas szakadék választja el Luther világának, a 16. századnak a gyermekről alkotott nézetét mai korunk gyermekképeitől, érdekes, hogy Luther ezen a téren is számos fontos megállapítást tesz, melyek sokszor a mai ember felfogásával is versenyre kelhetnek. Ezekből most két példát említünk. A fegyelmezés kérdésében hangsúlyozza Luther: „Ha a nevelő zsarnok, a gyermekeket csüggedtekké vagy kétségbeesettekké teszi. A gyermeknek azt kell látnia, hogy szeretnénk, ha jó lenne.” (Virág 1991: 16) Az apai feladatok terén pedig ezt írja: „Amikor egy apa nekiáll pelenkát mosni, vagy valami más hétköznapi feladatot végez a gyermekéért, és valaki nőies bolondnak gúnyolja őt – noha az az apa keresztyén hitéből fakadóan, az előbb elmagyarázott módon cselekszik –, kedves barátom, mondd, a kettő közül melyik teszi jobban neveltség tárgyává a másikat? Isten, az ő angyalaival és teremtményeivel mosolyog – nem azért, mert az apa pelenkát mos, hanem azért, mert keresztyén hittel teszi azt.” (Luther 1522: 40)

Luther oktatással kapcsolatos írásaiban is teológusként lép fel, s teológiai, biblikus alapokra építve fogalmazza meg, miért – milyen okból s milyen céllal – fontos a gyermek taníttatása. Ezt legrövidebben úgy foglalhatjuk össze, hogy a gyermek az, akin keresztül legjobban megélhetjük felebaráti mivoltunkat. Ennek értelmében saját, egyéni életünket is a gyermek jövőjéről való gondolkodásunk határozza meg legerősebben (Strohl 2001), ezért nincs más sürgetőbb ügy a társadalomban, mint az oktatás kérdése (Luther 1530: 215, 223). Akár saját gyerekekről gondoskodó szülőként, akár már nagyszülőként, akár gyermeket még nem nevelő felnőttként élünk, felebaráti nyitottságunkat és törődésünket elsősorban és legerőteljesebben a gyerekek felé fordulva tudjuk gyakorolni, „mert mi másért élünk mi öregek, mint hogy az ifjúságra felügyeljünk, azt tanítsuk és neveljük” (Luther 1524: 161).

A gyermekek nevelése a szülők Istentől elrendelt feladata és felelőssége. Nincs szabad választási lehetőségük ebben a kérdésben, hiszen a gyermek „inkább Istené”, mint a szülőké (Luther 1530: 222–223). A gyermekek tanulásának támogatása minden lehetséges módon – anyagilag éppúgy, mint értelmi vagy érzelmi téren – szülői felelősség, mely feladat elvégzése nem a középkori teológia által gyakran hivatkozott érdemek és erények kategóriájába tartozik. Luther e téren is elutasítja az emberi erőfeszítésekre épülő érdemeket, s helyette az Isten kegyelmét hangsúlyozza (Luther 1524: 161–163), mint amely a kötelességben szabadságot, s ezáltal erőt is adhat a taníttatás kérdésében. A gyermek taníttatásának lehetősége nem a szülők érdeme, hanem Isten kegyelméből kapott ajándék, mellyel a szülők és a felsőség is kötelesek élni.

Ez a kegyelemből kapott ajándék s az ebből fakadó szabadság jelenik meg a tanár szemszögéből nézve az evangélikus pedagógus, Schneller István³ Luther „nevelési eszményéről” írt értekezésében. Schneller száz évvel ezelőtt, s négyszáz évvel a reformáció kezdete után, a legnagyobb értéknek azt tartja a reformátor gondolataiban, hogy nem az elméleti tudásra, nem is a gyakorlati tettekre helyezi a fő hangsúlyt, hanem a tanulás és a cselekvés értékelő, *érzelmi* irányának, a szívnek tulajdonít központi szerepet. „A nevelésnek nem az a feladata, hogy a fiú fejét ismereti anyaggal megtöltsük, nem az, hogy civilis szempontból kifogástalan magaviseletet tanúsítson, hanem az, hogy szíve szerint jó legyen. [...] De miben áll a szívnek, az érületnek a jósága?! Luther szerint a *hitben* [...] A hit azonban Luthernél is éppúgy alapja, tartalma, mint következménye szerint azonos a szeretettel.” (Schneller 1920: 4) A hívő ember ezt a szeretetet két irányban éli meg: Isten felé s az ember felé, s így ez a két irány adja az ember vallási és erkölcsi vonatkozásának alapját. Schneller így jut el „Luthernek nevelési eszményéhez: a szeretetben gyökerező, a szeretetet tartalmazó és szeretet erejében ténykedő vallás-erkölcsi jellemhez. Vallás-erkölcsi jellemmé válni: ez az embernek feladata és éppen ezért

³ Luther gyerekekről, nevelésről, oktatásról alkotott teológiai gondolatai olyan neves magyar pedagógusokra is hatottak, mint Szelényi Ödön vagy Schneller István (Szelényi 1917; Schneller 1920).

ez a nevelésnek feladata. [...] Luthernek vallási eszménye a nevelésre, a mai nevelésre nézve még ma is aktuális jelentőségű. Ez eszmény kívánja azt, hogy mi is minden egyes növendékben egy feltétlen értékű lényt lássunk, amely feltétlen érték kinek-kinek jobb Énjével adva van.” (Schneller 1920: 5, 10) Ez az eszmény segít abban, hogy a tanulás-tanítás-tanítottatás felelősségteljes kötelességében a gyermek, a tanár és a szülő is szabadon vegyen részt, s ezt a feladatot kegyelemből kapott ajándékként, szabadon élhesse meg.

Felelősség az iskolakérdésben

Luther nemcsak a családi környezetben szorgalmazta a szeretetközpontú nevelési eszményét, hanem tágabb kontextusban, az iskolakérdés és az oktatásszervezés vonatkozásában is kiemelten fontos volt számára. Egyesek szerint Luther és a lutheri reformáció – Melanchthonnal, Trotzendorffal és Sturmral – éppoly nagy újítást hozott az oktatás terén, mint a vallási kérdésekben. Ennek a kérdésnek megvitatására itt nem térünk ki, amint arra sem, hogy a kötelező népoktatás előmozdítása mennyiben a humanizmus, és mennyiben a reformáció érdeme, de azzal a megállapítással egyetértünk, miszerint a lutheri reformáció eredményeképpen „a gyökeres fordulatot az jelenti, hogy megjelent a *minden gyerekre* (és nem az egész lakosságra) vonatkozó *iskolai* (nem templomi) oktatás *állami kötelezőségének* a követelménye. [...] Magának a követelménynek a meghirdetése is neveléstörténeti jelentőségű fordulatnak tekinthető. [...] Általánosabban fogalmazva az történt, hogy elkezdődött a *természetes tudáelosztás* organikus folyamatának felváltása az *iskolai tudáelosztással*.” (Szebenyi 2001: 396)

Hogyan jelenik meg ez az újfajta tudáelosztás Luther írásaiban? A szülői felelősségi körbe Luther bevonja a világi vezetést, amikor „Németország összes városainak polgármestereihez és tanácsosaihoz” intézi felhívó üzenetét. A szülők ugyanis láthatóan nem végzik el a tanítás feladatát, melynek három oka lehet: vannak olyan szülők, akik nem akarják tanítani a gyermeküket, mások nem tudják, hogyan neveljék és tanítsák, „hiszen ők maguk sem tanultak semmit”, harmadrészt pedig, „még ha alkalmások volnának is a szülők és örömet meg is cselekednék ezt, de egyéb dolgaik és házi bajaik miatt sem idejük, sem helyük nincs arra” (Luther 1524: 165). Ez már annak a polgárosodó életstílusnak a következménye, amelyben a családi szerepek, feladatok és időbeosztások túlmutatnak a családi körön, s amely leírás különösen aktuálissá válik napjainkban is. Ezt a feladatot tehát, amely eredetileg szülői feladat, Luther átruházza a városok vezetésére, akiknek lehetőségük van arra – s keresztény, felebaráti kötelességükből adódnia kell annak –, hogy „tudós mestereket és mesternőket” alkalmazva iskolába késztessek a gyermekeket. Luther javaslata az, hogy a fiúk egy vagy két órát, a lányok egy órát töltsenek az iskolában, hiszen ez minden gyerek napirendjébe belefér amellet, hogy otthon a családi mesterséget, illetve a házimunka ismereteit elsajátítsák, és még a napi játékra is jusson elég idejük.

De mit tud megtanítani az iskola? Luther nem beszél ugyan expliciten tudás felosztásáról, azonban megfigyelhetjük, hogy oktatással kapcsolatos írásaiban a tanítást és a tudást három részre osztotta: arra, amit a *szülők* tudnak megtanítani, amit az *iskola* s amit az *egyház*.

A *szülő* át tudja adni azt a természetes tudást, amelyet a család generációi örökítettek egymásra: a fiúk esetében földműves, kézműves, iparos, kereskedői vagy bármely más mesterség munkáját, a lányok esetében a házvezetés feladatát, kézimunkákat, gyereknevelést. Mindezekhez szükségesnek tartja Luther az alpműveltséget, melynek átadása eredetileg szintén a szülők feladata lenne, de ez a már említett okok miatt csak a legritkább esetekben valósul meg.

Ezért a városok tanácsosai által felállított *iskola* feladata lenne átvállalni a szülőktől ezt a napi egy-két órás oktatási-nevelési feladatot, s megtanítani a minden munkához szükséges alapot: írást, olvasást, számolást, s lehetőség szerint azok mellé zenét, költészetet, logikát. Az iskola felállítása és fenntartása a városok vezetőinek, a „világi kormánynak” a feladata a reformátor értelmezésében: „A hatóság kötelezve van arra, hogy kényszerítse alattvalóit, hogy gyermekeiket az iskolába küldjék. Ha alattvalóit arra kényszeríti, hogy az arra alkalmasak dárdát, puskát viseljenek, várfalakon futkározva örködjenek és a háború esetén mást is műveljenek, úgy annál is inkább kell, hogy kényszerítse alattvalóit arra, hogy gyermekeik az iskolába járjanak.” (Luther 1530. In Schneller 1920: 15) Luther szerint egyedül a „művelt, tudós, értelmes, tiszteleltre méltó, jól nevelt polgáraiban” (Luther 1524: 166) van a városok boldogságának és felvirágzásának biztosítója, mely pedig úgy valósítható meg, hogy a felsőbbbség minden gyermeket kötelez az iskolai tanulásra.

A tanulás harmadik területe a hit tartalmainak elsajátításáról szól, melyet az *egyház* képviselői – lelkészei, prédikátorai, tanítói – segítségével sajátíthat el a gyermek. A hitbeli kérdések és a hittől független alapismeretek tanulása természetes módon fonódott össze Luther számára, s elképzelhetetlen volt az elválasztásuk mind tartalmi, mind szervezési téren. Mégis már megfigyelhető a reformátor javaslataiban a két területre vonatkozó külön kategória felállítása, amikor – a korabeli kolostori iskolák laza erkölcsű és tartalmú oktatási-nevelői munkája helyett – a városok keresztény tanácsosainak javasolja városi iskolák állítását, s ott az alapismeretek mellett – vagy inkább azokkal együtt – a keresztény hit lényegének átadását. Legszemléletesebb példa erre a káté iskolai tanulása: azon keresztül tanulják a memorizálás és – Luther tervei szerint – az olvasás, írás technikáját, miközben egyszerre megtanulják a kátében megfogalmazott hitkérdések tartalmát is. Az írásra, olvasásra és számolásra a későbbi hivatása gyakorlásához nagy szüksége van a gyermeknek, ezért azok tanításához a városok vezetőinek kell a képzett mestereket megtalálnia, míg a hitbeli ismeretek átadására az egyház tudósai képezhetik ki a tanítókat. Hasonlóan a hit tartalmának értő – és ahogyan Schneller kiemeli: érző – elsajátítása egy bizonyos életkor felett feltételezi például az írás-olvasás készségét, majd magasabb szinten a bibliai nyelvek ismeretét is: „Mert azt ne tagadjuk, hogy bár az evangéliom egyes-egyedül a Szent Lélek által terjedt és terjed

naponta, ámde mégis csak a nyelvek közvetítésével terjedt és az által nevedett és az által kell megtartatnia is” (Luther 1524: 168). Az egyház tanítóinak munkája mellett – Luther szándéka szerint – ez a hitbeli tanulás akkor lesz hatékony, ha a gyermek otthon, a családfőtől,⁴ a szülőktől is tanulja, s velük együtt gyakorolja ezen a téren szerzett ismereteit. Ehhez az egyház minden segítséget meg kell hogy adjon a család felnőtt tagjainak – mind az igehirdetéseken, mind a kátén és egyéb segédanyagokon keresztül, melyekre Luther számos jó példát is szolgáltatott.

A szülők, a város vezetése és az egyház képviselői – tanítók, prédikátorok, lelkészek – között többféle értelemben is beszélhetünk kapcsolódásról vagy éppen egymásra épülésről a lutheri tudáselosztás alapján. Egyrészt tartalmi kérdésekben a szülőt helyezhetnénk felülre, hiszen ideális esetben ő lenne az, aki nemcsak a generációkon keresztül átörökített mesterség fortélyait tudná átadni gyermekének, hanem az alapismeretek területén és a hit kérdéseiben is segítséget nyújthatna a gyermeknek. Másrészt a felelősség kérdésében a városok keresztény vezetői azok, akik elől járnak, s a szülők hiányosságait – mind a tudás, mind a motiváció, mind az idő terén – iskolák állíttatásával pótolhatják. Harmadrészt pedig ennek a helyzetnek az észrevételében és megváltoztatásában az egyház képviselőinek van szabadsága és így nagy szerepe, amit bibliai nyelven úgy is kifejezhetünk, hogy övék az „őrálló felelőssége”⁵.

Luther korát és napjainkat ezen a téren is hatalmas szakadék választja el egymástól, s ha csak a szekularizáció, modernizmus, pluralizmus és a posztmodern fő kritikáira gondolunk, akkor látjuk, hogy a fél évezreddel ezelőtti megoldás nem vehető át egyszerű mintaként a mai helyzetünkre. Néhány kérdésfelvetést és szempontot azonban segíthet megfogalmazni.

Ezek közül egy a ma gyakori iskolaátvételek kapcsán merülhet fel. Bárki látja is el az oktatás feladatát, a lutheri tudáselosztás alapján folyamatosan tudatában kell lennie a feladat szülőktől *átvállalt jellegének*. Amennyiben a szülők nem tudják ellátni ezt a kötelességet, akkor veheti át – s kell hogy átvegye – egy másik terület ezt a feladatot. A szülők feladata a taníttatást nem feladni, a keresztény emberek és egyházak feladata a hiányosságokat felelősen észrevenni, s a felsőség feladata a hiányt pótolni. Az egyházaknak nem kötelessége iskolákat fenntartani, de az – esetleg szülők által észlelt – hiány pótlására lehetősége van, ha azt felelősen végzi, s ezt a munkát felelős

⁴ „Köteles ezért minden családfő hetenként legalább egyszer gyermekeit és házanépét sorra kikérdezni és kihallgatni, hogy mit tudnak belőle, s ha nem tudják, köteles komolyan rászorítani őket” (Luther 1529b: 122). De szemléletesen fogalmazza meg ezt Luther a Kis Kátében is, ahol minden fejezetet ezzel a mondattal kezd: „A családfő ilyen egyszerűen tanítsa reá házanépét!” (Pl. Luther 1529a: 83)

⁵ Az őrálló felelőssége az egyház prófétai szolgálatát fejezi ki, melynek bibliai alapjairól Ezékiel próféta könyvében (Ez 33,1–20) olvashatunk. Ahogyan Ezékiel esetében sem, úgy ma sem arról a téves elképzelésről van szó, hogy az egyház valamilyen hatalmi helyzetben mások erkölcsi élete fölött őrködne. Sokkal inkább azt jelenti az őrálló felelősség, hogy az egyházaknak, prófétáknak fel kell hívnia az ország figyelmét az életet – s az élethez szükséges szabadságot – veszélyeztető jelenségekre, valamint az Isten igéjéből meghallott prófétai üzenetre (ld. részletesen Kodácsy-Simon 2016: 494–497).

és szabad lehetőségként értelmezi. Abban az esetben is, amikor az egyház a fenntartója egy iskolának, fontos folyamatosan emlékeztetnie magát arra, hogy az egyházi iskolák „fenntartásának első feltétele az, hogy maradjanak meg az átháramlott feladat tudatában” (Sólyom 1938: 303). Luther alapján ez lehet az egyik alapelvünk azokban a döntéshelyzetekben, amikor az egyház iskolákat indít el és tart fenn.

S ez lehet a fő kérdése ma is az egyháznak önmaga felé akkor, amikor iskolákat vesz át: Vajon jobban tudja-e majd ellátni az oktatás és nevelés feladatát, mint a felsőség tenné ugyanannak az intézménynek az esetében? Az egyház jobb körülményeket tud-e teremteni a tanuláshoz? Jobban tudja-e teljesíteni a szülőktől átvállalt kötelességet? Meg tudja-e valósítani mindazokat az értékeket, amelyek az egyházi iskolát választók elvárásai között előnyként jelennek meg? (Pusztai 2004: 181–208) Jobban meg tudja-e felelni a feltételeknek – ahol a „jobb” kategóriája nem kizárólag a magasabb szakmai színvonal elérésére vonatkozik, hanem összességében nézve bármire, ami a gyerekek teljes körű oktatásához és neveléséhez tartozik: a tanulást motiváló fizikai környezettől kezdve a figyelmes és türelmes tanári háttér létrehozásán át a közösséghez tartozásig, a szükséges minőségi idő megteremtésétől kezdve a szakmaiság biztosításán át a lélek műveléséig számos összetevőt felsorolhatunk itt, melytől „összességében” az egyház jobban látja el a feladatot, mint egy másik fenntartó. Ezek biztosításában kulcsszerepe lehet az egyházi iskola mögött álló gyülekezeti és szülőközösségnek, s megvalósításukhoz véleményem szerint elengedhetetlen feltétel az, hogy az intézmény nem csupán egyházi keretek között működő iskola, hanem az egyház *közösségének* iskolája (Kodácsy-Simon 2015).

Szabad művészetek szabadoknak

A lutheri tudásfelosztásból érdemes kiemelni a reformátor még egy hangsúlyos gondolatát, mely ma is mindennapos kérdésfelvetésként fogalmazódik meg az oktatási rendszer résztvevőiben. Miért fontos Luther számára az alapismeretek tanulása? Miért nem elég számára az, ha a gyermek a szülőtől ellesli a cipésmesterség fortélyait? Miért szeretné, ha a pékinas is megtanulna az iskolában írni, olvasni, számolni, logikusan gondolkodni, szépen beszélni és énekelni is? Miért kevés az, ha a kereskedő csak a pénzhez ért?

A választ Luthernél most is teológiai alapokon kell keresnünk, s röviden magában a tananyag elnevezésében találhatjuk meg: ez a szabad művészetek vagy szabad tudományok⁶: az *artes liberales* területe. A reformatori gondolat itt is a kifejezés eredeti jelentéséből történő kiindulás, vagyis annak az ókori római fogalommegjelölés mögött

⁶ Luther az asztronómiát is elismerte hasznos tudománynak, ám a szabad művészetek területei közül erre tekintett a legtöbb kritikával. Ugyanis – különösen a tízparancsolat szabályai közül az elsőre nézve – veszélyesnek látta korának azt a népszerű gyakorlatát, amely a csillagok tudományos kutatását az extremitásokba hajló, spekulatív asztrológiai törekvésekkel kapcsolta össze. (Ld. pl. Luther, 2014: p. 571)

húzódó meggyőződésnek a figyelembevétele, miszerint „csak szabad emberhez méltóak ezek az ismeretek” (Mészáros 1997: 663). A rabszolgákat is tanították ugyan, de csak jól körülhatárolt munkák, feladatok elvégzésére; ezzel szemben a szabad művészetek ettől többre voltak hivatottak. Luther is szabad embereket tarthatott szem előtt, amikor a tanulást mindenkire nézve kötelezőként ajánlotta – a kovácsinastól kezdve a prédikátorokon és háziasszonyokon át a világi vezetőkig. A kérdés az, hogy *mitől* megszabadított s hogy *mire* felszabadított emberekre gondolhatunk a reformátor tanítása kapcsán.

A szülőktől megöröklött mesterségnek, átvett tudásnak, céhnek vagy cégnek könnyen rabjává válik az ember – történelmi kortól függetlenül. Akár úgy, hogy elkábítja őt a megkapott s vélt hatalom, akár úgy, hogy nem érzi sajátjának, ezért nem tud benne szabadon alkotni. A lutheri teológia⁷ alapján mondhatjuk, hogy az alapismeretek, a szabad tudományok és művészetek tanulásának célja az, hogy az ember ne váljon rabszolgájává a saját szakmájának, szakterületének, mindennapi rutinnal elvégzett cselekedeteinek. A szülők tudásának átörökítése fontos, de ezt ne szolgálaként utánozva élje meg a gyermek, hanem szabad emberként. Ne csak a gazdaság és a társadalom termelő funkcionáriusai legyenek, ne csak mechanikusan utánzó emberként éljék meg örökségüket, s ne is a munkavégzésért kapott pénz rabjaként – melyet Luther a legnagyobb problémának lát már saját korában is (Luther 1530: 209–210) –, hanem szabadon, mert csak így lehet „Isten magasztalására és dicsőségére” (Luther 1529b: 158) művelni a saját hivatást.

Ehhez hasonlóan, elméleti területen dolgozó emberként ne a gondolkodás nélkül átvett kategóriák rabjai legyünk, s ne a különféle „izmus”-ok börtönében éljünk, mert akkor sem a magunk, sem mások örömeire, sem Isten dicsőségére nem tudunk alkotni a saját területünkön. Példaként gondolhatunk az embereket Luther korában fogságban tartó ritualizmusra, szakramentalizmusra vagy skolaszticizmusra,⁸ melyek ellen Luther oly hevesen szót emelt; vagy arra, ami ellen véleményem szerint ma szólalna fel: a gyakori moralizmusra, fundamentalizmusra vagy például az intellektualizmusra, melyek vagy a szabadságot ölik meg, vagy a felelősséget veszik el az egyéntől.

Luther célja az volt, hogy a szülőtől, mestertől, tanítótól ellesett, megöröklött, átvett tudás kéz a kézben járjon az iskolában elsajátított tudományokkal, melyek így szabadon alkotó emberré tehetik a mesterembert. Mai kifejezéseinkkel úgy is mondhatjuk,

⁷ Luther „A keresztyén ember szabadságáról” című, 1520-ban keletkezett írásában két alaptételt állít fel: „A keresztyén ember szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek. A keresztyén ember készséges szolgálja mindennek, és alá van vetve mindenkinek.” A két tételt a reformátor magyarázata szerint a keresztyén ember kettős – lelki és testi – természetének kapcsolatából érthetjük meg (Luther 1520b: 33).

⁸ Arisztotelész és más klasszikus szerzők mértéktelen és öncélú tanítása ellen sokkal inkább fellépett Luther, mint maga Arisztotelész ellen. Arisztotelész művei közül elsősorban az *Étikát* utasította el, épp azért, mert nem a Luther által oly fontosnak tartott kegyelemre épít, hanem az emberi cselekedetekre és érdemekre, mely Luther szerint viszont tévútra vezeti az embert. Arisztotelész könyvei közül a *Logikát*, *Retorikát* és *Poétikát* azonban Luther is örömmel látná az iskolákban (Luther 1520b: 95).

hogy elméleti tudás és gyakorlat ne egymástól független területek legyenek, hanem egymást erősítsék, hogy az ilyen „szakképzésből” majd önálló, *szabadon és felelősen gondolkodó*, jó szakemberek kerüljenek ki, akik képesek önálló véleményalkotásra, döntésre és életvitelre is.

A lutheri teológiai alap ebben a kérdésben a *lelkiismereti szabadság* lehet. S ez igaz arra a területre nézve is, amit „természetes” tudásnak nevezünk, s arra is, ami a hitismeretekre vonatkozik. A szabad művészetek – köztük Luther szerint különösen is az olvasás és a zene – mind a hitben szabad ember értelmi, érzelmi és lelki nevelését segíthetik (Kodácsy-Simon 2016: 489–494). S ebből következően az erkölcsi döntésekben szükséges felelősségteljes szabadság is könnyebben megvalósulhat, amely a lutheri pedagógia egyik alapvető jellemzője⁹ (Kodácsy-Simon 2015).

Luther gondolkodása abban különbözik a humanista pedagógia felfogásától,¹⁰ hogy a szabad művészeteknek a szabadságértéke mellett erkölcsi dimenziója is van, vagyis ezek célja, hogy a gyermek megtanulja, hogy „mit keressenek és mit kerüljenek e külső életben és aztán másoknak is mit tanácsoljanak és hogyan kormányozzanak” (Luther 1524: 184). A szabad művészetek segítségével megszerzett tudás nem öncélú, hanem a saját élet kiteljesedésében, a személyes hit megélésében, s ennek következtében a másokért való szolgálat terén nagyon fontos szerepet játszik – s különösen ez utóbbiban fedezhetünk fel különbséget például Arisztotelész és Luther között.

Az evangélikus iskola ennek a lutheri gondolkodásnak az értelmében nem előre elkészített válaszokat ad, s nemcsak kész gondolati sémákat tanít meg a diáknak, hanem önálló, elemzésre képes, kritikus, de építő – saját világgépet is felépíteni képes – fiatalokat nevel oktatási intézményeiben. A *szabadsággal való felelősségteljes élet*hez, a felelős, de szabad döntéshez szükséges ismereteket felkínálja a „szabad művészetek és tudományok” segítségével.

Ennek a szabadságnak egyik szép megjelenési formája az, ahogyan a lányok taníttatásáról gondolkodik Luther. Az iskolai tanulásnak minden gyerekre való kötelezőségébe a lányokat is bevonja: szükséges, hogy „a legjobb iskolákat, mindkét félért, fiúknak és lányoknak minden helyen felállítsuk” (Luther 1524: 186), ahol a leányok legalább napi egy órában tanuljanak olvasni, írni, számolni, mértékegységekkel foglalkozni, énekelni s ismerjék a kátét. Ennek célja Luthernél nem az, hogy a lányok is váljanak mindenféle olyan mesterség gyakorlójává, amelyre a fiúkat készítik fel – s amelyről 1530-as írásá-

⁹ Szelényi Ödön a magyar evangélikus iskolák történetéről szóló, a reformáció 400. évfordulójára készített írásában kiemeli, hogy a protestáns egyházak számára a keresztény nevelés fontos összetevője a felelősségteljes személyes szabadságra való nevelés (Szelényi 1917).

¹⁰ Luther ugyan sok téren kritizálta a humanista törekvéseket, de nem vetette el teljes mértékben azokat. „Figyelemre méltó, hogy képes volt átlépni a humanistákkal és a humanista tudománnyal szemben érzett ellenszenvén és bizalmatlanságán, és teljes mellszélességgel kiállt professzortársa, Philipp Melanchthon reformjavaslatai mellett.” Így például az általa javasolt tanterv is – egy Melanchthon által kidolgozott – humanista program volt, de az iskolai oktatáshoz általa javasolt könyvek listájában is „a válogatás szempontjai már egyértelműen a humanista ízlésnek felelnek meg” (Csepregi 2015: 12, 15).

ban nagyon részletesen ír –, például prédikátorokká, hivatalnokokká, orvosokká vagy jogászokká. Sokkal inkább azért fontos a lányok taníttatása, hogy saját munkájukat jól tudják végezni: egy jó háziasszonynak éppúgy szüksége van a számok ismeretére, mint a jó prédikátornak vagy a város vezetőinek.¹¹

Az *egyenlő elfogadás* kérdésében ez hatalmas lépés a 16. század elején, hiszen a női munkaterületeket emeli a megbecsülésnek és értékelésnek ugyanarra a szintjére, mint ahol a férfiak munkája van. Ettől többel talán nem is járulhatna hozzá kora egyenjogúsításához. Ezen a téren is jellemző rá az, ami reformátori törekvéseit jellemezte: nem akar kilépni abból a keretből, amely addig is fennállt, s nem a rendszer alapjait akarja megváltoztatni, „csupán” a rendszer tagjait szeretné megszabadítani néhány tévesen rögzült formától. Így a másoktól való függésből akarja kiemelni a lányokat egy önálló döntésekre képes, szabad és felelősségteljes életre – a mindennapi munkavégzésben éppúgy, mint a lelki élet terén.

Mai kérdés is

Napjainkban a köznevelés sokszoros átalakítását éljük meg, amely gyakran csak akut problémák megoldására fókuszál. Hiányzik az a szemlélet, amelyet néhány példán keresztül felvillantottunk, s amely képes lenne egységben látni a szülőket, az iskolát, a tanárokat és a diákok egymáshoz viszonyított szabadságát és felelősségét. A mai nehézségek megoldásában az egyik fő kérdés az, vajon sikerül-e a felelősséget és szabadságot úgy feléleszteni és komolyan venni, hogy az oktatás szereplői valódi partnerei lehessenek egymásnak.

Hivatkozott irodalom

- *Biblia* (2015). (Ford.: Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága.) Magyar Bibliatársulat, Budapest, Kálvin Kiadó.
- Csepregi Z. (2015). Luther az oktatásról. *Evangélikus Nevelés*, 14 (2), 10–17.
- Kodácsy-Simon E. (2015). Miért tart fenn az egyház iskolát? In Szabó L. (szerk.): *Teológia és oktatás*. Budapest, Luther Kiadó, 184–204.

¹¹ Mindezekre jó mintát adott saját életében: a nagy család háztartását – beleértve az állandóan nagy számban jelen lévő kosztoz diákokat, vendégeket is – és minden pénzügyi kérdést felesége, Bóra Katalin vezette, melyet Luther hálával ismert el: „Isten jól gondoskodott rólam, hogy ilyen asszonyt adott, aki a gazdaságának gondját viseli, úgyhogy nem kell még ennek terhét is magamra vennem” (Virág 1991: 144).

- Kodácsy-Simon E. (2016). Valláspedagógiai szempontok az etikai kérdések hittanórai tanításához. In Kodácsy-Simon E. (szerk.): *Értelmes szívvel – Etikai témák az evangélikus oktatásban*. Budapest, Luther Kiadó, 485–523.
- Luther M. (1520a). *A német nemzet keresztyén nemességéhez*. (Ford.: Masznyik E.) In Masznyik E. (szerk.) (1905): *D. Luther M. művei*. II. kötet. Pozsony, Luther Társaság, 23–110.
- Luther M. (1520b). *A keresztyén ember szabadságáról*. In D. Dr. Pröhle K. (ford. és szerk.) (1983): *Luther M. négy hitvallása*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 27–73.
- Luther, M. (1522). *The Estate of Marriage*. (Transl. Brandt, Walter E.) In Brandt, Walter E. (ed.) (1962): *Luther's Works*. Vol 45., Philadelphia, Fortress Press, 11–50.
- Luther M. (1524). *Németország összes városainak polgármestereihez és tanácsosaihoz keresztyén iskolák felállítása és fenntartása végett*. (Ford.: Masznyik E.) In Masznyik E. (szerk.) (1908): *D. Luther M. művei*. IV. kötet. Pozsony, Luther Társaság, 157–187.
- Luther M. (1529a): *Kis Káté*. In D. Dr. Pröhle K. (ford. és szerk.) (1983): *Luther M. négy hitvallása*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 78–116.
- Luther M. (1529b): *Nagy Káté*. In D. Dr. Pröhle K. (ford. és szerk.) (1983): *Luther M. négy hitvallása*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 117–192.
- Luther, M. (1530): *A Sermon on Keeping Children in School*. (Transl. Jacobs, Charles M.) In Schultz, R. C. (ed.) (1967): *Luther's Works*. Vol 46., Philadelphia, Fortress Press, 207–258.
- Luther M.: *Asztali beszélgetések*. (Ford.: Márton L.) In Csepregi Z. (szerk.) (2014): *Luther Válogatott Művei*. 8. kötet. Budapest, Luther Kiadó.
- Mészáros I. (1997). *Hét szabad művészet*. In Báthory Z. & Falus I. (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. I. kötet. Budapest, Keraban Könyvkiadó.
- Pusztai G. (2004). *Iskola és közösség – Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Schneller I. (1920). *Luther nevelési eszményének jelentősége*. Ösvény. A Luther-Társaság folyóirata. V–VIII. évf. Budapest, 1–22.
- Sólyom J. (1938). *Az iskolaügy az állam és az egyház viszonyában*. *Protestáns Szemle*, 47 (6), 300–304.
- Strohl, J. E. (2001). *The Child in Luther's Theology: „For What Purpose Do We Older Folks Exist, Other Than to Care for ... the Young?”* In Bunge, M. J. (ed.): *The Child in Christian Thought*. Michigan, Eerdmans Publishing Co.
- Szebenyi P. (2001). Új korszak kezdete az európai pedagógiában: az iskolai nevelés követelménye. *Magyar Pedagógia*, 101 (3), 393–410.
- Szelényi Ö. (1917). *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Pozsony, Grafikai Müintézet Wigand K. F.
- Virág J. (1991). *Dr. Luther M. önmagáról*. Budapest, Lutheránia.